

0231 ენის დაუფლება LANGUAGE ACQUISITION

ლეილა აბზიანიძე

ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Kutaisi Akaki Tsereteli State University, Georgia

**მწკრივთა თანამიმდევრობისათვის ადგილის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში
შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით**

რთული ქვეწყობილი წინადადების (ჰიპოტაქსის) ჩამოყალიბება ენის ხანგრძლივი განვითარების შედეგია, მარტივ, შერწყმულ და რთულ თანწყობილ წინადადებებთან შედარებით. რთული ქვეწყობილი წინადადება ამა თუ იმ ენის სინტაქსური სისტემის განვითარების უმაღლესი საფეხურია. ამიტომ, რომ ჰიპოტაქსის გენიზისისა და არსის საკითხების შესწავლას ენათმეცნიერებაში უმნიშვნელოვანესი ადგილი უჭირავს.

რთული ქვეწყობილი წინადადების წარმოქმნის მისი მრავალსაუკუნოვანი ევოლუციისა და სტრუქტურულ-სემანტიკური თავისებურებების შესახებ უმდიდრესი სპეციალური ლიტერატურა არსებობს რუსულსა და უცხოურ ენებზე.

ჰიპოტაქსის საკითხების კვლევა-ძიებასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული მოძღვრება დამოკიდებული წინადადების სახეებზე. ეს მოძღვრება XIX საუკუნის I ნახევარში შემუშავდა და ფართო გამოძახილი ჰპოვა რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. რაც შეეხება ქართული ენის გრამატიკის სახელმძღვანელოებს დამოკიდებული წინადადებები ჩვენს სინამდვილეში პირველად არ. ქუთათელაძის გრამატიკაშია (1888 წ.) წარმოდგენილი. დამოკიდებულ წინადადებად ავტორი მიიჩნევს იმ წინადადებას, რომელიც ხსნის თავი წინადადების რომელიმე სიტყვას.

ჩვენთვის საინტერესო გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებათა შესახებ არ. ქუთათელაძე აღნიშნავს: „გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება უჩვენებს თავი წინადადების რომელიმე გარემობას“ და გამოყოფს ამ წინადადების შემდეგ სახეებს: დროის გარემოებით, ადგილის გარემოებით, მოქმედების, მიზეზისა და მიზნის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებს.

გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებათა სახეების ვრცელი მეცნიერული განხილვა წარმოდგენილია ლ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“, ეს წიგნი, „ქართული ენის სინტაქსის“ სახელწოდებით, პირველად გამოიცა 1956 წელს, ხოლო იგივე საკითხები უფრო ადრე განხილულია ამავე ავტორის, „რთული წინადადების სწავლების მეთოდიკაში“ 1950 წ.

სპეციალურ ლიტერატურაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ „ქვეწყობის ფარგლებში, სიტყვათა ურთიერთობის ხაზით, მხოლოდ ფორმაუცვლელი კავშირებისა და მათი კორელატების ურთიერთობა კი არ არის საძებნელი, არამედ სხვაც. მაგალითად, მთავარი და დამოკიდებული წინადადებების შემასმენელთა შეფარდებაანი მწკრივთა თვალსაზრისით.

აღნიშნული შეფარდებების ასახვამ წინადადებათა ქვეწყობაში, სიტყვათა შორის სახეობა, წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირების წესების სახეობა უნდა მოგვცეს [5:229].

ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ამ საკითხებზე უფრო ადრეც ყოფილა გამახვილებული ყურადღება. ასე მაგალითად, ამ მხრივ საინტერესოა ქართული მართლწერის სადავო საკითხების მოსაწესრიგებლად 1921 წელს შემუშავებული პროექტი, სადაც ნათქვამია: „კომისიამ უპირატესობა მისცა დროთა სრულ შეთანხმებას მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაში: აწმყოსთან – აწმყო, ნამყოსთან – ნამყო, მყოფადთან – მყოფადი: სოფელ წაბლიანში ყველამ იცოდა, ვინ იყო ოთარანთქვრივი..., სოფელ წაბლიანში ყველამ იცის, ვინ არის... სოფელ წაბლიანში ყველას ეცოდინება ვინ იქნება..., მაგრამ არის

ხოლმე შემთხვევა, როცა მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაში აღნიშნული ფაქტები სხვადასხვა დროს შეეხება. მაშინ, აზრის მიხედვით, ის დრო უნდა ვიხმაროთ, რომელიც გარემოებას (ფაქტს) შეეფერება: ძველად იცოდნენ, რომ ქვეყანა მრგვალია, ვერ დავიჯერებ, რომ ეს კაცი მდიდარია, ამის გარდა აზრის გასაცხოვრებლად შეუძლია მწერალს ზოგჯერ ნამყოს მაგივრად, აწმყო დრო იხმაროს: სოფელ წაბლიანში ყველამ იცოდა, ვინ არის ოთარაანთ ქვრივი; შევამჩნიე, რომ კაცი მიდის და სხვანი.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ მწკრივთა თანამიმდევრობის საკითხები მეტ-ნაკლებად სისრულით ქანხილულია ს. ხუნდაძის, ფ. ერთელიშვილის, ან. კიზირიას და სხვათა ნაშრომებში.

ჩვენი თემის მიზანია წარმოვადგინოთ, როგორია ზმნის მწკრივთა თანამიმდევრობა დამოკიდებულსა და მთავარ წინადადებებს შორის, რამდენადაც ამის საშუალებას იძლევა „ვეფხისტყაოსანში“ დადასტურებული ენობრივი ფაქტები.

ზემოხსენებული საკითხის შესასწავლად გამოყენებული გვაქვს შოთა რუსთაველის უკვდავი პოემა „ვეფხისტყაოსანი“. ვიცით, რომ რუსთაველი ცხოვრობდა საქართველოს ისტორიის ბრწყინვალე ხანაში, როცა მწერლობა, ხელოვნება, ფილოსოფია უაღრესად იყო განვითარებული. „ვეფხისტყაოსანი“ – მსოფლიო ლიტერატურის ერთ-ერთი უშესანიშნავესი ქმნილება და ძველი ქართული პოეტური კულტურის დიდებული გვირგვინია. „ვეფხისტყაოსანი“ კლასიკური პერიოდის ერთი უგვიანესი ძეგლთაგანია. იგი შეთხზულია XII საუკუნის მიწურულში, ან XIII საუკუნის დასაწყისში [7:144-145].

მსოფლიო ლიტერატურაში იშვიათია ნაწარმოები, რომელიც ისეთი უპირატესობით სარგებლობდეს, როგორც სარგებლობს „ვეფხისტყაოსანი“ ქართველ ხალხში.

ნაშრომში წარმოვადგენთ, როგორაა მწკრივთა თანამიმდევრობა ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში „ვეფხისტყაოსანში“.

ადგილის გარემოებით დამოკიდებული წინადადების შემცველ სინტაქსურ კონსტრუქციებში მთავარი და დამოკიდებული წინადადების შემასმენელთა შეფარდება მწკრივთა თანამიმდევრობის თვალსაზრისზე ასეთ სურათს გვიჩვენებს:

მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენლად გამოყენებულია აწმყოს მწკრივი

ა) მთავარ წინადადებაშიც და დამოკიდებულშიც აწმყოს მწკრივის ფორმაა:

სადა იგი მეფისა ასული არის, მუნ შესვლა არა ეგების: 423,4

ბ) მთავარში აწმყოა, დამოკიდებულში აწმყოს კავშირებითი:

სადაცა მივიდოდეს, წინამძღვარი მე ვარ მისთა ლაშქართა: 144,3

გ) მთავარში აწმყოა, დამოკიდებულში I თურმეობითი

მუნ მივალ, სადა ყოფილვარ: 1496,2.

დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ მწკრივთა ზემოაღნიშნული კომბინაციების დროს მთავარი წინადადების ზმნა შემასმენელი ახლანდელი დროის ფორმაა, ხოლო დამოკიდებულ წინადადებაში ზმნა შემასმენლები შეიძლება იყოს ახლანდელი, მომავალი ან წარსული დროისა.

2) მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენლად გვაქვს უწყვეტლის მწკრივის ფორმა

ამ შემთხვევაში დასტურდება ერთადერთი კომბინაცია. მთავარ წინადადებაში უწყვეტელია, დამოკიდებულში – მეორე ხოლმეობითი.

სადაცა დახვდის ქვეყანა, მჭვრეტელთა მოალხინებდეს: 1494,3

სითცა გამოჩნდის, იქმოდეს ჯარნი შენითკენ რბენას: 1538.3

დროული მიმართება ასეთია: მთავარშიც და დამოკიდებულშიც საქმე გვაქვს წარსულ დროსთან, რადგან II ხოლმეობითის „დრო წარსულია, კილო თხრობითი, აღნიშნავს განმეორებულ მოქმედებას წარსულში“ [2: 76]. ეჭვი არაა, მოყვანილ მაგალითებში II ხოლმეობითის სწორედ ეს მნიშვნელობაა რეალიზებული.

3) მთავარი წინადადების ზმნა – შემასმენელი მყოფადის მწკრივის ფორმაა

აწ თავსა მისად სამებრად მივსცემ, სად კლდე და წყალთა: 584,3

სადაცა შენ და შენი ძმა ხართ, ძნელი გაადვილდების: 1321,2

4) მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი თხრობით კილოიანი წყვეტილის მწკრივის ფორმითაა გადმოცემული.

ა) მთავარში წყვეტილია, დამოკიდებულში – აწმყო.

მივიდეს, სადა ქალაქი დიდი მულანზანზარია, 1460,2

ბ) მთავარ წინადადებაში წყვეტილის მწკრივის ფორმა გვაქვს, დამოკიდებულში – უწყვეტელი.

შევე, დავჯე, ნადიმაღვე, ჩემნი სწორნი სადა სმიდეს: 386,3

ახლოს დამისვეს ადგილსა, მუნ, სადა მეამებოდა: 482,1

გ) მთავარ წინადადებაშიც და დამოკიდებულშიც ზმნა-შემასმენელი გამოხატულია წყვეტილის მწკრივის ფორმით.

მუნ მივჭმართე მკლავ-მაგარმან, სად უფრო ჯარი დგესა: 446,2

მოვიდეს, სადა სამყოფლად სახლი დგა მუნ აგებული. 676,1

მივიდეს, სადა ქვეყანა იყო ნურადინ გმირისა: 1450,3

დ) მთავარ წინადადებაში წყვეტილია, დამოკიდებულში – II თურმეობითი.

აჩინა კაცნი, სადაცა სადგურნი ნავთა სჩენოდეს: 640,1

მუნ მოვიდა სადა იგი მისნი სპანი დაეყარნეს: 673,1

5) მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი გამოხატულია ბრძანებითი კილოსა და მომავალი დროის წყვეტილის მწკრივის ფორმით.

ა) მთავარ წინადადებაში წყვეტილია, დამოკიდებულში – აწმყო:

წადით, დაკარგეთ, მუნ სადა ზღვისა ჭიპია: 581,1

სადაცა გწადიან, წაედ, 112,7

ბ) მთავარ წინადადებაში წყვეტილია, დამოკიდებულში აწმყოს კავშირებითი

სადაცა გწადდეს, მუნ იყავ მითვე წესითა მაგითა. 935,1

გ) მთავარ წინადადებაში წყვეტილის მწკრივის ფორმა გვაქვს, დამოკიდებულში II კავშირებითის.

მისწერეთ წიგნი, სადაცა ვერ მისწვდეთ, ვერ მიხვიდეთა: 115,4

თქვენცა მუნ მოდით, სადაცა გესმას შრიალი ბარისა: 1396,4

დ) მთავარ წინადადებაში წყვეტილის მწკრივის ფორმაა, დამოკიდებულში – I თურმეო-ბითის.

სადა გინახავს იგი მზე, წამომყვე ზღვის კიდესა: 1016,4.

ე) მთავარი წინადადების წყვეტილის მწკრივის ფორმას დამოკიდებულში შეესაბამება II თურმეობითი:

უბრძანა: „ძებნეთ ყოველგან, რაცა ვის მისი გსმენოდეს“. 640,2

დროთა თანამიმდევრობის თვალსაზრისით მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებას შორის ზემოთ განხილული კომბინაციების დროს ასეთი ურთიერთობა არსებობს. მთავარი წინა-დადების ზმნა მომავალი დროისაა, რაც შეეხება დამოკიდებულ წინადადებათა ზმნა შემასმენ-ლებს ისინი ახლანდელი, მომავალი ან წარსული დროის გაგებას შეიცავენ.

6) მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი II ხოლმეობითის მწკრივის ფორმას წარმოადგენს.

სითაცა ვიყვი, გამექციან 448,4

მინდორს თხა მოკლის, სადაცა ადგილი დაჰხვდის კლდიანი 841,2

სადაცა ნახნის, დახოცნის ლომ-ვეფხნი მოშამზნარენი 1330,4

დროული მიმართება მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებას შორის ისეთია, როგორც წესი აღნიშნულია წარსულში მრავალგზის გამეორებული მოქმედება, თუმცა აქა იქ გვხვდება ისეთი

მაგალითებიც, სადაც დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელი ამ შემთხვევაში შეიცავს ახლანდელი ან წარსული დროის გაგებას.

7) მთავარი წინადადების ზმნა II კავშირებითი მწკრივის ფორმა:

ა) მთავარ წინადადებაში II კავშირებითია, დამოკიდებულში – მყოფადი.

სად ცა მივა, მივიდეს, 217,3

ბ) მთავარ წინადადებაში II კავშირებია, დამოკიდებულში – აწმყოს კავშირებითი

სადა არ გწადდეს არა წავიტანნეთ, 430,3.

როგორც მთავარი, ისე დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელი II კავშირებითის ფორმითაა წარმოდგენილი.

სადაცა წავიდე, ცოცხალ ვიყო, 184,4

ერთადერთი მაგალითი დასტურდება სადაც მთავარში I თურმეობითი გვაქვს, ხოლო დამოკიდებულში – აწმყო. მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი წარსული დროისაა, ხოლო დამოკიდებულისა- ახლანდელი დროის.

აწ მიწურვილხარ, სადა იგი მეფისა ასული არს. 430,3.

ლიტერატურა

1. შოთა. რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“, 1957 წლის გამოცემა. (სარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე, კ. კეკელიძე, ა. შანიძე.
2. ა. შანიძე, ი. იმნაიშვილი, ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. I, 1976
3. ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ. 1964.
4. ლ. კვაჭაძე, რთული წინადადების სწავლების მეთოდთა, თბ., 1950.
5. ფ. ერთელიშვილი, რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში, ტ. I, ჰიპოტაქსის საკითხები, თბ., 1952.
6. ს. ცაიშვილი, „ვეფხისტყაოსანის“ ტექსტის ისტორია, ტ. II, თბ., 1970
7. ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბ. 1966.

რეზიუმე

ნაშრომში წარმოდგენილია, ზმნის მწკრივთა თანამიმდევრობა დამოკიდებულსა და მთავარ წინადადებებში, რამდენადაც ამის საშუალებას იძლევა „ვეფხისტყაოსანში“ დადასტურებული ენობრივი ფაქტები. ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველ სინტაქსურ კონსტრუქციებში მთავარი და დამოკიდებული წინადადების შემასმენელთა შეფარდება მწკრივთა თანამიმდევრობის თვალსაზრისით ასეთ სურათს იძლევა: მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენლად გამოიყენება აწმყოს მწკრივის ფორმა; მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენლად გვაქვს უწყვეტლის მწკრივის ფორმა; მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი მყოფადის მწკრივის ფორმა; მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი თხრობით-კილოიანი წყვეტილის მწკრივის ფორმითაა გადმოცემული; მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი გამოხატულია ბრძანებითი კილოსა და მომავალი დროის წყვეტილის მწკრივის ფორმით; მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი II ხოლმეობითის მწკრივის ფორმას წარმოადგენს; მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი II კავშირებითის მწკრივის ფორმაა.

Leila Abzianidze

Concerning the Sequence of Screeves in Adverbial (Place) Dependent Clause according to "The Knight in the Panther's Skin" by Shota Rustaveli

Summary

The paper presents the sequence of screeves in dependent and independent clauses taking into account the linguistic facts confirmed in "the Knight in the Panther's Skin". In terms of sequence of screeves in syntactic constructions containing adverbial (place) dependent clause the correlation of the predicates of independent and dependent clauses gives the following picture: a) The present indicative screeve form is used as a verb-predicate of an independent clause. B) The imperfect screeve form is used as a verb-predicate of an independent clause. C) The future indicative screeve form is used as a verb-predicate of an independent clause. D) A verb-predicate of an independent clause is presented in the form of the aorist indicative screeve. E) A verb-predicate of an independent clause is presented in the form of the imperative mood and aorist screeve of the future. F) A verb-predicate of an independent clause is presented in the form of II conditional screeve. G) A verb-predicate of an independent clause is presented in the form of optative screeve.